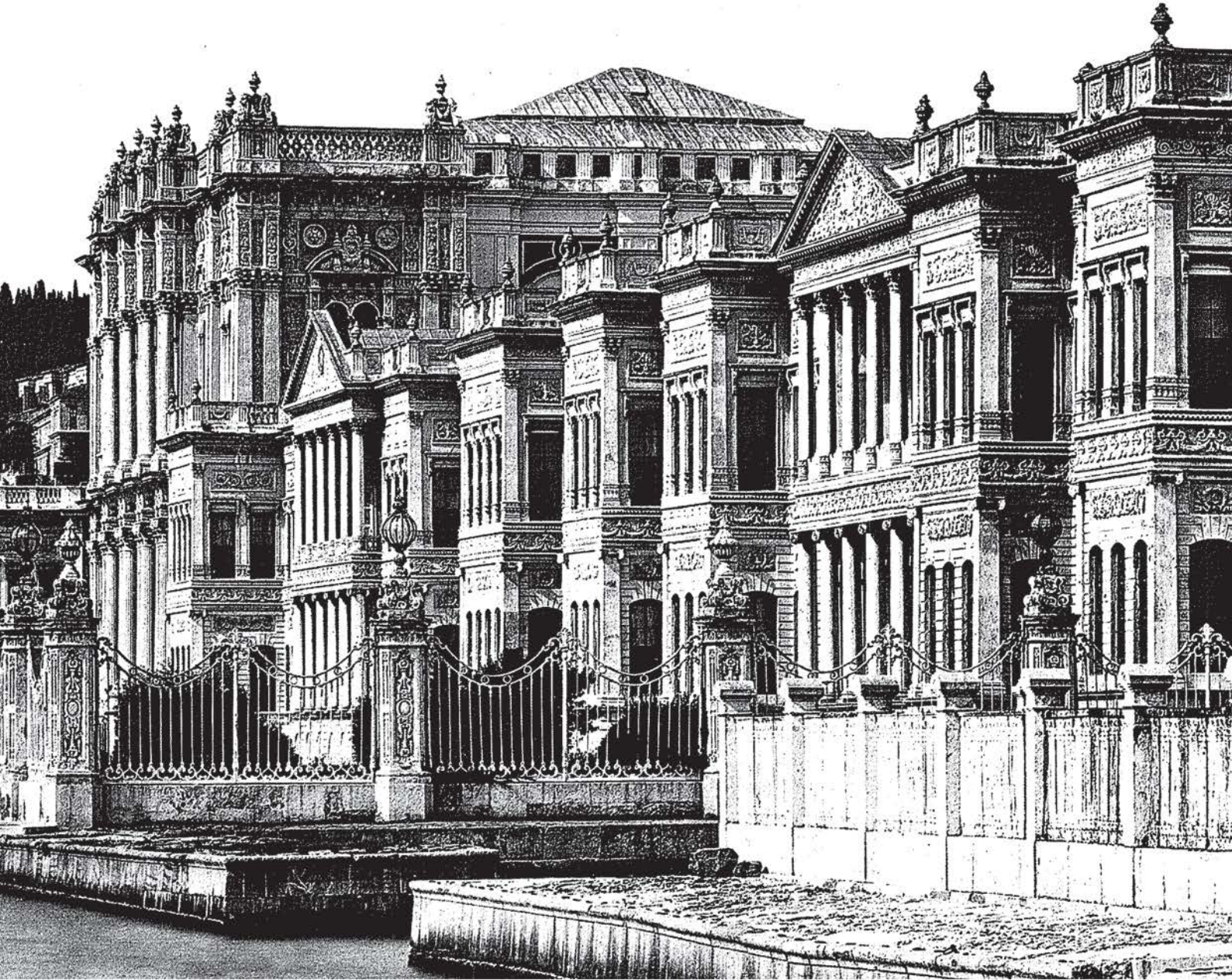

ms

MILLI SARAYLAR

ISSN 1304-9044

Kanuni Esasiden Teşkilatı Esasiyeye Siyasi Sistemimiz

Giriş

Osmanlı yenileşmesi, geleneksel padişah otoritesinin zayıfladığı; padişahın bir kısım yetkilerini alternatif siyasi oluşumlarla paylaşmaya başladığı bir sürecin adıdır. Tanzimat devri fermanları ve Anayasa bu sürecin belgeleri ve aşamalarıdır.

Meşrutiyet devri Sultan'ın iradesiyle Meclis arasındaki kuvvet çatışmalarına sahne olmuştur. Fransız İhtilali'yle başlayan siyasi gelişmelerin ve Batılı devletlerin etkisi ve baskısı altında zaman, tek kutuplu padişah otoritesinin aleyhine işlemiştir. Bu ortamda Osmanlı saltanatı sarsılırken Hilafet makamı, yaptırım gücü olmayan dini ve siyasi bir otorite olarak İslam aleminde manevi etkisini sürdürmüştür. Meşrutiyet sonrası kuvvet sarkacı parlamento ve Sultan arasında gidip gelirken, I. Dünya Savaşı, Milli Mücadele ve 1922'ye kadar olan dönemde yalnız Sultan'ın değil, aynı sistemin parçası haline gelen İstanbul hükümetlerinin de kademeli olarak devre dışı kaldığını görüyoruz.

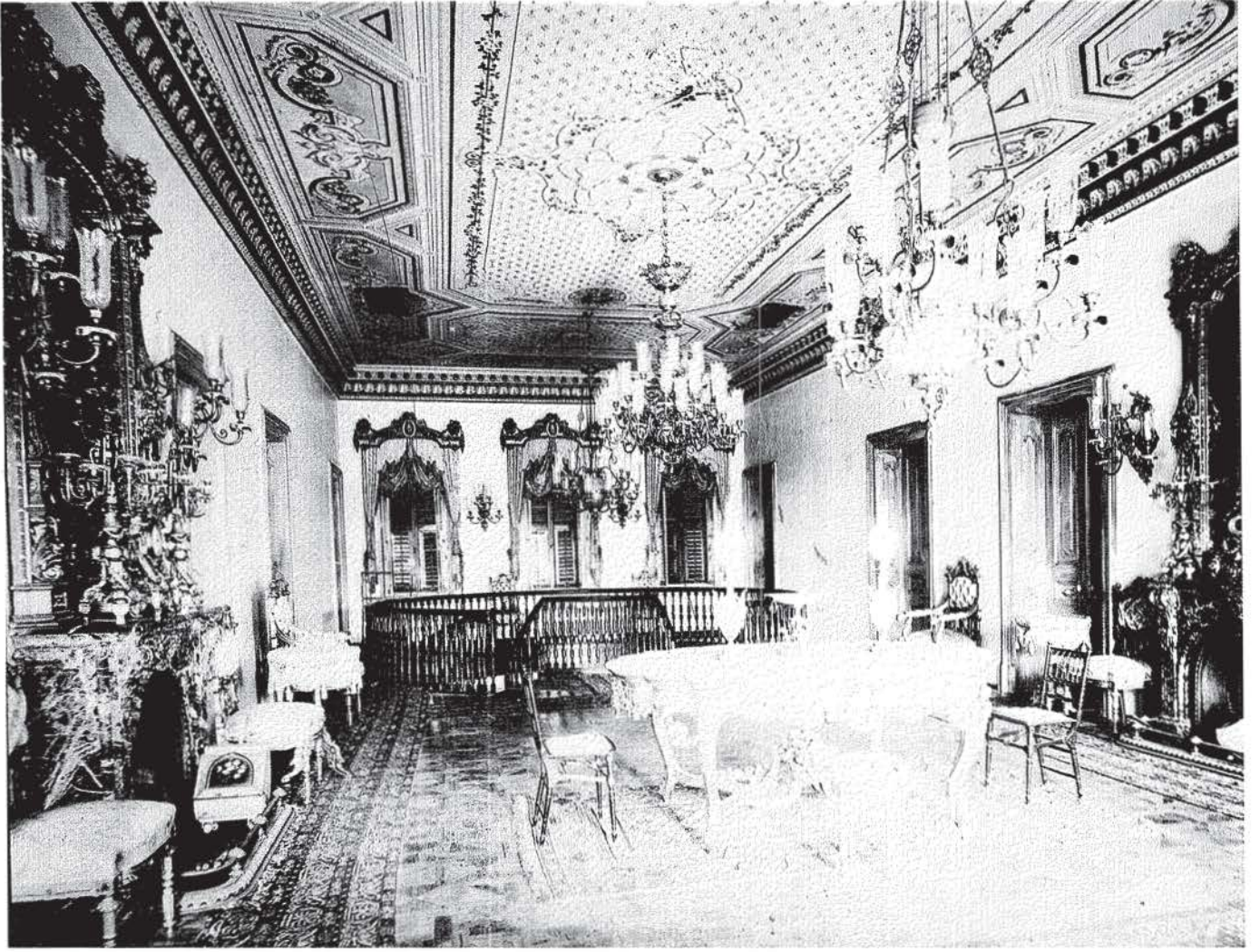
İttihatçıların sorumlu tutulduğu I. Dünya Savaşı'ndan sonra Meclis-i Mebusan'da "her şeye rağmen barış" eğilimi hakimdir. Bu ortamda, Osmanlı devletini sona erdirdiği kabul

1 Dolmabahçe Sarayı, Muayede Salonu.

2 19 Mart 1877 tarihinde Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nda yapılan Meclis-i Mebusan'ın açılış töreni.

L'illustration.

3 Kanuni Esasi'nin kabul edildiği Maslak
Kasrı orta salon.

edilen Mondros Ateşkesi imzalanmıştır. Osmanlı heyetinin Mondros'un ağır şartlarını kabul etmesi İngiliz hükümetini bile şaşırtmıştır. Osmanlı ordusunun o zamanki pozisyonuna ve imkanlarına uymayan yıkıcı antlaşmalar bir yandan geleneksel Osmanlı sisteminin sonunu hazırlarken, öte yandan eski İttihatçıların yeni bir lider kadro ve anlayış içinde yeniden toparlanmalarına ve önce muhalefet, sonra iktidar olarak ortaya çıkmalarına zemin hazırlamıştır.

Süreç içerisinde önce Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'un işgaliyle büyük prestij kaybına uğradığını, arkasından Milli Mücadele'nin lider kadrosunun resmi görevlerle Anadolu'ya geçtiğini, yapılan kongrelerle, kurulan alternatif hükümetle ve kazanılan zaferlerle Anadolu'daki durumlarını pekiştirdiklerini; aynı süreçte, Meclis-i Mebusan'da da ibrenin Milli Mücadele tarafına kaydığını görüyoruz.

Mondros'tan sonraki günlerde Mustafa Kemal, Ali Fuat Cebesoy, Fethi Okyar, Kazım Karabekir, İsmet Bey, Refet Bele gibi silah arkadaşları İstanbul'da haberleşerek, Mondros'a muhalefet kararı aldılar ve çeşitli görevlerle Anadolu'ya geçmenin bir yolunu buldular. Anadolu ve Trakya'da direniş örgütleri kendiliğinden ve İstanbul'la temas halinde kurulmuştu, fakat fiili direniş zamanla fiili liderlerin kontrolü altına girmekte gecikmedi. Amasya Genelgesi'yle başlayan süreç içinde İstanbul hükümeti açıkça eleştirilmeye başlandı. Sultan ise İstanbul ve Anadolu arasında işgal kuvvetlerinin devamlı baskısı ve kontrolü altındaydı. Hey'et-i Temsiliye ve TBMM tüm bildirimlerinde bu durumu ifade etmiş, "Saltanatın ve Hilafetin kurtarılacağını" vurgulamıştır.

İstanbul'da direniş yanlısı olarak bilinen Milli Kongre Cemiyeti gibi kuruluşlar ve Ankara yanlısı mebuslar, Meclis-i Mebusan'da Heyet-i Temsiliye'nin desteklenmesini ve Misak-ı Milli'nin kabul edilmesini sağladılar. Bu gelişmeler üzerine İstanbul resmen işgal altına alındı ve İstanbul hükümeti 18 Mart 1920 günü son bağımsız oturumunu yapmasının ardından meclis feshedildi. Buna dayanarak yaklaşık bir ay sonra Heyet-i Temsiliye Ankara'da TBMM'yi kurmuş, yasama ve yürütme yetkilerini resmen elinde toplamıştır.

Kuvvet merkezinin Ankara'ya kaymasının en açık göstergesi 11 Nisan 1920 tarihinde Şeyhülislam Dürriyade Abdullah Efendi'nin Heyet-i Temsiliye'yi asi (bigat) ilan eden ve bunu yaparken halife otoritesini kullanan fetvası oldu. Gerçi bu fetva Ankara'ya karşı ortaya çıkan isyan hareketleri için meşruluk zemini oluşturdu fakat işgalci güçlerin baskısı altında verildiği anlaşılan fetva, Anadolu'daki dini otoriteler (müftüler) tarafından kabul edilmedi. Aksine Ankara Müftüsü Rifat Efendi (Börekçi) öncülüğünde 150 müftünün imzasıyla bir karşı-fetva hazırlanmasına yol açtı (16 Nisan 1920).

Milli Mücadele'nin cihat olduğunu ilan eden bu ikinci fetva, TBMM'nin hukuki dayanağını oluşturdu. Ayrıca halkın Kuvayı Milliye'ye katılımının önündeki dini - hukuki engeli kaldırdı. Bu fetvadan bir hafta sonra TBMM açıldı, hemen arkasından düzenli ordu kurmak amacıyla Hıyanet-i Vataniye Kanunu çıkarıldı (25 Nisan 1923) ve kısa bir süre sonra "askerden kaçmaları önlemek" amacıyla İstiklal Mahkemeleri kuruldu (11 Eylül 1920). Bu kanun ve mahkemeler Milli Mücadele'nin kazanılmasında olduğu gibi daha sonraki siyasi yapılanmada da belirleyici bir rol oynadı.

Bu gelişmelerin anahtarı, Erzurum Kongresi'nden itibaren benimsenen "egemenlik ulusundur" ilkesidir. Bu ilke Milli Mücadele'de işgalci güçlere karşı kullanılırken daha sonra Sultan ve Halife otoritesine karşı fiili bir dayanak oldu. Milli Mücadele biter bitmez Sultan'ın elindeki siyasi yetkilerin alınması, Milli Egemenlik açısından anlamlı bir gelişmedir.

20 Ocak 1921'de kabul edilen ilk anayasaya (Teşkilat-ı Esasiye) baktığımızda aynı ilkenin sistemleştiğini görüyoruz. Teşkilat-ı Esasiye'nin 1., 2., ve 7. maddeleri milli egemenliği sağlayan hukuki zemini oluşturdu. Biz burada bazı değişikliklerle geçerliğini neredeyse yarım asır sürdüren ve bir meşrutiyet anayasası olan Kanun-i Esasi'den Teşkilat-ı Esasiye'ye kadar yaşanan süreci ana hatlarıyla milli egemenlik hukuku ekseninde incelemek istiyoruz.

Kanuni Esasi ve Meşrutiyet Devri

1865'de Namık Kemal, Ziya Paşa ve Şinasi Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni kurup Sultan Abdülaziz'den meşruti bir yönetime geçilmesini istediklerinde henüz siyasi yapıda aşağıdan gelen önemli bir adım atılmış değildi. Bu cemiyet bir dönüm noktası sayılabilir. Çünkü Sened-i İttifak, Tanzimat ve Islahat fermanlarında padişah, Batılı güçlerin de baskısıyla bazı reformları başlatırken şimdi ilk defa siyasi bir baskı grubu oluşturma yönünde adım atılmıştır. Siyasal muhalefetin yolu böylece açılmıştır.

Tanzimatın yetiştirdiği Ali, Fuat ve Mithat paşalar, yönetimi "halka dayandırma" yönünde bazı adımlar attılar, idari ve hukuki sistemde önemli reformlar gerçekleştirdiler. Fakat Sultan otoritesiyle karşı karşıya gelen Yeni Osmanlılar'ın Batıya kaçmalarına engel olamadılar. Böylece aydınların veya siyasi liderlerin çalışma alanlarını Batı ülkelerine taşımaları geleneği başlamış oldu.

4 Mithat Paşa. (Bahattin Öztuncay, Hâtıra-i Uhuvvet, Portre Fotoğrafların Cazibesi: 1846-1950, İstanbul: Aygaz, 2005, s. 143)

5 Tanzimat Fermanı'nın ilanı,
Illustrated London.

Yenilikçi Osmanlı aydınlarının destek gördüğü en önemli isim olan Mithat Paşa ilk Meşrutiyet ve anayasanın ilanından sonra Sultan II. Abdulhamid ile karşı karşıya gelmekte gecikmedi. Bu sırada yazdığı bir mektup, geleneksel padişah otoritesine karşı alternatif bir siyasi geleneğin kökleşmekte olduğunu göstermektedir. Mithat Paşa Sultan Abdülhamid'e gönderdiği mektupta şöyle diyor:

*"Anayasanın ilanından amacımız, sarayın baskısına son vermek, yüksek katınıza görevlerini öğretmek, bizim de kendi görevlerimizi anlamamızdı... Kişisel olarak buyruklarınıza saygılıyım, ancak ulusumuzun çıkarlarına zararlı olacak en ufak bir hususta size itaat etmeyeceğimi bilmenizi isterim. Sorumluluğum büyüktür ve bu sorumluluğu herşeyden önce vicdanıma karşı ve benden hesap soracak olan ulusuma karşı duyuruyorum."*¹

Buradaki ulus kavramı vatandaşın karşılığı olarak kullanılmıştır ama yine de saltanata karşı halka dayanma eğilimi siyasal yapı için hem yeni hem de konumuz açısından önemlidir.

Girişte değindiğimiz uluslararası siyasi yapının etkilerine iyi bir örnek, 1876 Anayasası'dır. Bilindiği gibi bu anayasa Belçika ve Fransa anayasalarının etkilerini taşır. Belçika anayasasında kralın yetkilerini sınırlayan bir parlamento salt denetimi sağlamakta ve kuvvetler ayrılığı prensibi benimsenmektedir. Fakat uygulamada bu ilkeye bağlı kalınmamış, Prusya anayasasındaki gibi "monarşik iradenin üstünlüğü" prensibi kabul edilmiştir.² Monarşik otoriteyle parlamento ve anayasa arasındaki bu ilişki düzeninin Avrupa ülkeleri içinde de yeni şeyler olduğu burada unutulmamalıdır. Avrupa'nın büyük devletleri arasında yer alan Osmanlı Devleti, İslam ülkesi de olsa siyasal sistem olarak Batı'daki gelişmeleri izlemiştir. Avrupa devletlerinde anayasa hareketleri ve reformları birbiri ardınca yaşanmaktadır ve sıra Osmanlı topraklarına gelmiştir. 1839 (Tanzimat), 1856 (Islahat Fermanı) ve 1876 (Kanun-u Esasi) dönüm noktalarıdır.

Kanun-u Esasi'nin Sultan'ın statüsüyle ilgili 4., 5., ve 6. maddeleri şöyledir:³

“ZATİ HAZRETİ PADİŞAHİ

4. Saltanatı seniyye-i Osmaniye hilafeti kübrayı İslamiyeyi haiz olarak sülale-i âli Osman-dan usulu kadimesi vecbile ekber evlada aittir.

5. Zatı hazreti padişahi hasbe'l-hilafe İslamın hamisi ve bi'l cümle teb'a-i Osmaniye'nin hükümdar ve padişahıdır.

6. Vükelanın azil ve nasbı ve rutbe ve mansıb tevcibi ve nişan itası ve eyalatı mümtazenin şeriati imtiyazelerine tevfikân icrayı tevcibâtı ve meskukat darbı ve hutbelerde namı padişahinin zikri ve düvel-i ecnebiye ile muahedat akdi ve harb ve sulh ilanı ve kuvve-i berriye ve bahriyenin kumandası ve harekatı askeriye ve kaffe-i ahkâmı şer'îye ve kanuniyenin icrası ve devair-i idarenin muamelatına müteallik nizamnamelerin tanzimi ve mücazâtı kanuniyenin ta'dili veya affı ve Meclisi Umumi'nin akd ve tadili ve lede'l iktiza Meclisi Mebusan'ın azası yeniden intihab olunmak şartıyla feshi hukuku mukaddese-i padişahinindir”.

Görüldüğü gibi padişah iradesinin üstünlüğü tanınmış, diğer maddelerde meclis danışma meclisi olarak kalmış, hak ve özgürlükler ise hukuksal açıdan bağlayıcı bir temele oturmamıştır. Henüz iktidarın kaynağı, Mithat Paşa'nın mektubunda belirttiği gibi halk değildir ve klasik devlet sistemi korunmuştur. Bununla beraber, tümüyle düşünüldüğünde anayasanın padişah iradesinin alternatif siyasi güç odaklarına verdiği bir taviz olduğu açıktır.

Sultan Abdülhamid devri boyunca aydınların siyasi talepleri işte bu anayasaya dayanan meşrutiyete odaklanmaktadır. Siyasi kültür, çeşitli görüşlere sahip aydın ve bürokratları bu noktada ortak bir zeminde toplar. İttihat ve Terakki'nin Meşveret'te yayımlanan programında hedeflerinin hanedanı devirmek değil barış içinde ilerlemek olduğu ifade edilir.⁴

Aydınların taleplerinin merkezi ve kaynağı olan bu ilk anayasa, etkinliğini TBMM'ne ka-

6 Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez Komitesi Üyeleri.

Oturanlar (soldan ikinci kişiden itibaren): Talat Bey, Ahmet Ruza Bey, İsmail Hakkı Bey ve Hayri Bey; ayakta (soldan ikinci kişiden itibaren): Enver Bey, Hüseyin Kadri Bey, Mithat Şükrü Bey, (Bahattin Öztuncay, Hâtıra-i Uhuvet, s. 205)

dar sürdürdü. Zaman zaman da sorgulandı. Sait Halim Paşa "1908'de Neden 1876 Anayasası" diye soruyor ve devam ediyor:⁵

"Sultan Hamid bu anayasayı ne hikmete dayanarak bilinmez, fesih ve ilgaya hiçbir zaman cesaret edemedi. Gerçi anayasa hiç yokmuş hükmünde idi. Ondan bahsetmek cüretini gösterenler hapis, sürgün veya uzaklaştırma cezasından yakalarını kurtaramazdı. Fakat aynı anayasa, kanun mecmualarımızın baş tarafından arzı endam etmekten de geri kalmazdı.

En sonunda 1876 Anayasası, Sultan Hamid idaresinin bütün mağdurları ve hasımları için bir hayal ve gaye oldu. Memleketi isyan ve ihtilal yoluna sapmak mecburiyetine sokmadan bu idareye son verecek yegane çare hükmüne girdi".

İkinci Meşrutiyet Devri

İkinci Meşrutiyet devri, artık sultanın mutlak hakim olmadığı, parlamentoya karşı gerilediği bir dönem olarak kabul edilir. Gerçekten bu devrin padişahları, zayıf bir otorite olarak kalmıştır. Onların yerine artık parlamento ve sadrazamlar ön plandadır. Sultan, sadrazamı değiştirme yetkisini sık sık kullanır ama yasama ve yürütmenin yeri artık saray değil parlamentodur. Osmanlı aydınlarının ideolojik arayışı Batıcılık, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük çevresinde seyir halindedir. Buradaki Türkçülük, uluslaşma ve "milli hakimiyet" sürecine yeni bir anlam kazandırdığı için önemlidir. Bununla beraber Halife- Sultan otoritesi, sistem olarak geçerliğini sonuna kadar korumuştur.⁶

Burada, Batılı güçlerin sadece reform yönünde baskı yaptıkları sanılmamalıdır. Örneğin İngiltere'nin İkinci Meşrutiyet'e sıcak bakmaması İngiltere'ye de umut bağlayan aydınları sukut-u hayale uğratmıştır. İngiltere olaya Türkiye'nin bir sistem ve demokrasi sorunu açısından bakmamış, kendi müslüman tebaası açısından tehlike olarak görmüştür. Büyük bir Müslüman tebaaya sahip olan İngiltere, Osmanlı devletinin bu Müslümanlar tarafından dikkatle izlendiğini ve örnek alındığını bilmektedir. Bu nedenle önce Sultan II. Abdulhamid'in politikaları İngiltere'yi çok rahatsız etmiştir. Çok geçmeden İkinci Meşrutiyet İngiltere'nin gözünde Panislamizm'le damgalanır.⁷

İngiliz Dışişlerinin asıl korkusu konumuz kapsamına giriyor ki o da sistemle ilgilidir. Meşruti düzen, İngilizlerin "adil yönetici" ünvanlarını ellerinden alabilecektir. İngiliz Dışişleri Bakanı Grey, endişelerini şöyle dile getiriyordu getirir:

"Eğer Türkiye gerçek bir anayasal (Constitutional) düzen kurup bunu kendi başına yaşatabilir ve güçlenirse, bunun sonuçları ve etkileri şu anda tahmin edebileceğimizden çok daha fazla olacaktır. Mısır'daki büyük çapta etkilerinin yanında Hindistan'da da kendini hissettirecektir. Şu ana kadar yönetimimiz altında olan müslümanlara, kendi halifeleri tarafından yönetilen insanların bir baskı ve dikta rejimi altında bulunduklarını söylüyorduk."⁸

İngiltere'nin bu olumsuz tutumu Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar sürecek ve Türkiye'de saltanatın koruyucusu olarak görünecektir. Batı demokrasilerini örnek alan bir sistemin baulıları ürkütmesi, ilginç bir durumdu.

Bazı Siyasi Örgütlerin Görüşleri

Bu bölümde, siyasi grupların veya örgütlerin saltanata bakışının somutlaştığı yerler olan cemiyet nizamnameleri veya parti tüzüklerinden örnekler verilecektir. İttihat ve Terakki Cemiyeti Nizamnamesi'nin ikinci maddesinde "Menafi-i umumiyyeden başka hiçbir emir ile mukayyet değildir" ifadesi yer alır ki, bunun muhatabı kuşkusuz saltanat makamıdır. 4. Madde'de ise adeta bir meydan okuma vardır:

Madde 4- Cemiyet nazarında sülale-i necibe-i Osmaniyenin makamı saltanat ve hilafette bekası mültezemdır; ancak Şer' ve Kanuna mugayir harekatta bulundukları ve usulü meşvereti kabul ve hukuku beşeriye ve medeniyeyi himaye etmedikleri halde haklarında şer'an ve kanunen lazım gelen muamele icra edilecektir."⁹

Esasında bu durum Osmanlı tarihi için yeni bir şey değildir. Aynı gerekçeye dayanarak nice sultanlar hal' edilmiş hatta öldürülmüştür. Fakat artık bu durum yazılı hale getirilerek hukuki bir statü kazanmaktadır.

1902'deki ilk Jön Türk kongresinde yeniden düzenlenen nizamnamede Saltanatı Ali Osmanî'nin korunması 5. Maddeye alınmıştır. 1876 Anayasası da sınırlayıcı hukuki zemin olarak aynı maddede yer alır:

Madde 5 - Hukuk ve serveti milliyeyi müdafaa, Hanedanı Osmanî makamı hilafet ve saltanatı seniyyede kalmak üzere idare-i keyfiye ve müstebide-i hazıranın bir idare-i mes'udeyi adılaneye inkılabına, 8 Zilhicce 1293 tarihli Kanunu Esasî'nin tatbiki ahkâmı ile ıslahatı umumîye icrasına sa'y eylemektir.

Aynı tarihlerde kurulan Teşebbüsü Şahsî ve Ademî Merkeziyet, Osmanlı İttihat ve İnkılap, Cemiyeti İnkılabiyye, Vatan ve Hürriyet gibi cemiyetlerin de 1293 (1876) Anayasasını istediklerini ve saltanata karşı olmadıklarını görüyoruz. Hedef, sistem değil, Sultan Abdülhamid'dir. İkinci Meşrutiyetten sonra 1876 Anayasası önemsiz bazı değişikliklere uğratıldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti gizli yapıdan siyasi partileşmeye doğru giderken adeta tek partili bir sistemi tercih etti ve çokuluslu Osmanlı kimliğini öne çıkardı. Anayasa'nın kişisel özgürlüklerle ilgili 113. maddesinin son fıkrasının değiştirilmesiyle ilgili öneri hem İttihat hem de rakibi olan Osmanlı Ahrar Fırkası'nın programlarında yer aldı. Ahrarcıların programı, saltanatla ilgili bir kayıt bulunmamakla ve İslam hukukunu vurgulamakla beraber sistem açısından daha özgürlükçü ve çoğulcu bir yapıya sahipti.

"Osmanlı Demokrat Fırkası" Osmanlı milletinin hakimiyetini öne çıkarırken "İttihadî Muhammedî Fırkası" tamamen dini bir örgüt olarak kendini gösterir. Yine de nizamnamesinde İttihatçılar kadar saltanat ve hilafet vurgusu yoktur. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, "Hakimiyeti milliye esasına müsteniddir". Bunlar parlamentoda etkili olmamakla beraber siyasi kültürün ve ortak siyasi anlayışın ipuçlarını vermesi bakımından önemlidir.

1911'de kurulan "Hürriyet ve İtilaf Fırkası" ise İttihatçılara karşı gelişen tepkiyi temsil ettiğinden, Sultanla ilgili olarak daha rahat bir yaklaşımın içindedir. II. Meşrutiyet'in başından beri kurulan partiler, millî hakimiyetten bahseder ve en azından teorik olarak da olsa saltanat makamından uzak durur. "Hürriyet ve İtilaf Fırkası" ise programında adeta padişahın itibarı iadesini ve yeni yetkilerle donatılması öngörülmektedir:

"Madde 9 - Zatı Hazreti Padişahi heyeti icraiyyeye emri idarede memurinin azl ü nasbına velhasıl icra vazifesi olarak ittibaz ve arz edilen mukarrerat ve maruzat üzerine talebi iza-hat ve maruzatı varideyi red veya kabul etmek hakkını haizdir. Kanunu Esasînin muaddel 28 ve 29'uncu maddeleri bu esasa göre tadil edilecektir".

Mütareke devrine geldiğimizde Kurtuluş Savaşı'na karşıtlığıyla bilinen "Millî Ahrar ve Ahali İktisat Fırkaları"nın seçim beyannamelerinin başında "Millî Ahrar Fırkası Saltanatı meşrutiye-i Osmanînin müdafidir" denildiğini, hatta İngiliz Muhibler Cemiyeti'nin programında:

"Zirî idaresinde milyonlarca ebli İslam bulunan İngiltere devleti muazzamasıyla Hilafet ve Saltanatı Seniyye beyninde asırlardan beri berdevam olan muhadeneti samimiyyenin idame ve takviyesi menafi-i islamiyyenin ehemmi olduğu halde..." ifadelerine yer verildiğini görüyoruz. Kısacası İngiltere görünüşte de olsa Saltanat makamının koruyuculuğunu sürdürürken, bütün siyasi kuruluşlarda "meşruti bir saltanat" düşüncesi hakimdir. Sayıları az da olsa bazı aydınlar arasında cumhuriyet düşüncesi bile mevcuttur. Fakat mütareke ve Millî Mücadele ortamı sistem sorunlarını ikinci plana itmiş ve birlik düşüncesini her şeyin üzerine çıkarmıştır.

7 Sultan Abdülhamid.

Kurtuluş Savaşı ve Milli Egemenlik

Birinci Dünya Savaşı yenilgisi üzerine İttihat ve Terakki hükümetinin düşmesi, sadece siyasi iktidar anlamındadır. Yoksa bütün ülkeye kök salmış ve yıllarca ülkeyi yönetmiş bir örgütün ortadan kaybolması mümkün değildir. Gerçekten, "Mütareke" devrine girilince eski İttihatçı kadrolar yeniden toparlanarak Müdafai Hukuk cemiyetlerinin bel kemiğini oluşturmuştur. Sina Akşin'in vurgulamış olduğu bu görüşte açıklanması gereken nokta, İttihatçıların bir ortak görüşü değil belki ortak bir örgütlenmeyi temsil etmesidir. Enver Paşa ekolünün farklı olduğunu, onların Turancılık düşüncesinin zamanla geçerliğini kaybettiğini biliyoruz. Atatürk ve arkadaşlarının ise başından beri ütopyik olmayan somut bir ulusal gerçeklik arayışı içinde olduklarını, bunu uygulama imkanı bulunca, hala eski çizgide direnen İttihatçıları tasfiye etmek zorunda kaldıklarını da görüyoruz.

T. Zafer Tunaya'nın Müdafai Hukuk Devri adını verdiği dönemde bu cemiyetlerin birleştirici bir unsur olarak geleneksel sisteme ve bu sistemin siyasi lideri olan Sultan-Halifeye dayanma gereğini duydukları bir gerçektir. Kurtuluş Savaşı sürecinde ortak düşmana karşı birleşme söz konusu olmakla beraber, zaman içinde "inkılapçı" eğilim, muhafazakar ve libarallere karşı ağırlığını koymuştur.

Mustafa Kemal Samsun'dan sonra Amasya'ya geçerek burada bütün Anadolu'ya bir bildiri yayımlar. Amasya Tamimi adı verilen bu metnin en önemli özelliği, daha sonra yapılacak kongrelere karar verilmesi ve 3. maddesinde ifadesini bulan "Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" ilkesidir. Bu ilke, Anadolu'da oluşan alternatif siyasi görüşün somutlaşması yönünde atılmış ilk adım sayılabilir. Bazı kaynaklara göre beyanname işgal kuvvetlerine aslında, onlarla ve hükümetle ortak hareket etmekte olan saltanat makamına karşı "İhtilal Beyaannamesi"dir.

Uluslaşma sürecinin bu aşamasında Mustafa Kemal ve arkadaşları kendilerini kabul ettirmek ve üzerlerindeki şüpheleri ortadan kaldırmak üzere Saltanata bağlılığı devamlı vurgulayacaktır.

Erzurum Kongresi çalışmaları sırasında 9. Ordu Müfettişliğinden azledilmesi aslında Mustafa Kemal'in işini kolaylaştırdı (7 Temmuz 1919). Aynı gün telgrafla istifasını bildirdi. İleride kurulacak hükümetin ve Misakı Milli'nin çekirdeğini oluşturan Erzurum Kongresi'nde Heyeti Temsiliye oluşturuldu, Mustafa Kemal'in liderliği kabul edildi, dolayısıyla oluşmakta olan yeni siyasi yapı konusunda tercihler belirlenmiş oldu. Bunu Mustafa Kemal'in en yakın arkadaşlarının bile bilinçli olarak yaptığı söylenemez.

Erzurum Kongresi adına İstanbul'a gönderilen bildiride Anadolu'daki milli uyanış için anlayış beklenmekte ve işgal altındaki İstanbul'da toplanılamayacağı gerekçe gösterilerek ortak tavır çağrısında bulunmaktadır. Sivas Kongresi'nde ise artık yeni siyasi sistemin ana hatları belirlenmiştir; Misakı Milli sınırları içindeki ülkeyi temsil eden vekiller Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında toplanmışlar, Mustafa Kemal için çıkarılan tutuklama emrine uymamışlar ve aksine onu başkanlığa seçmişlerdir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tüzüğü'nün 4. maddesine göre aslında ülke yönetimine el konulmakta ve dernek başkanı padişahın anayasal yetkilerini kullanmaktadır. Bu maddede:

"Hükümeti Osmaniye bir tazyiki düveli karşısında "Allah göstermesin" vatani umuminin

8 Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 1919.
(Bahattin Öztuncay, Hâtıra-i Uhuvvet,
s. 339)

izmihlali tammina bir mukaddeme demek olan buraları terk ve ihmal etmek ıztırarında bulunduğu taktirde, (...) Hilafet-i Mukaddese ve Saltanat-ı Osmaniye olan merbudiyeti-mizi muhafaza ve temin etmek ve vatanımızı Rum ve Ermeni ayakları altında çiğnetmek üzere derhal bir idare-i muvakkate teşekkül edecektir. Ve halen mevcut olan teşkilat ve kavanini mevzua-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye dairesinde tedvir-i umura devam edilecektir". denilmektedir. Maddedeki "idare-i muvakkate" tabiri daha sonra mecliste bazı tartışmaların temelini oluşturmuştur.

Sivas Kongresi'nden sonra alınan kararlar (11 Eylül 1919) , bir Nizamname halinde yayınlandı. Misakı Milli'nin esasını oluşturan bu nizamnamenin konumuz açısından en önemli maddesi, 3. maddesidir:

3. Hükümet-i Osmaniye'nin tehlike-i inhilaline karşı Hilafet-i İslamiye ve Saltanat-ı Osmaniye'nin bekası esas maksadı teşkil ettiği cihetle müttahiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir.

Kısacası sistem olarak önemli adımlar atılırken, birleştirici bir unsur olan Hilafet ve Saltanat makamı hükümetten ayrı değerlendirilmiş ve bu şekilde Anadolu'da meşru bir zemin bulunabilmiştir. Sivas'ta kuvvetli bir iradenin ortaya çıkışı, İstanbul'u etkilemekte gecikmedi. Damat Ferit Hükümeti düşerek yerine Ali Rıza Paşa kabinesi kuruldu ki bu Mustafa Kemal yanlılarının Meclisi Mebusan'daki etkinliğini gösteriyordu. Sivas Kongresi kararları İstanbul hükümeti tarafından kabul edildi. Kısa bir süre sonra Meclisi Mebusan'ın gizli bir oturumunda Misak-ı Milli, Ahdi Milli adıyla kabul edildi (17 Şubat 1920). Misakı Milli'nin dördüncü maddesi şöyledir:

Dördüncü Madde - Hilafet-i İslamiye makarrı ve saltanat-ı seniyye payitahtı ve Osmanlı hükümetinin merkezi olan İstanbul şehri ile Marmara denizinin emniyeti her türlü haleden masun olmalıdır.

Bunun üzerine İngilizlerin istemediği kabine yeniden dağılacak, İstanbul işgal edilecektir. İstanbul'un resmen işgali (16 Mart 1920), Meclis üyelerinin tutuklanması ve 18 Mart'ta süresiz tatil edilmesi, Ankara'da yeni bir siyasi oluşum için gereken zemini hazırladı. Atatürk vakit kaybetmeden 19 Mart günü bütün vilayetlere, livalara, ve kolordu kumandanlıklarına bir bildiri göndererek Ankara'da olağanüstü bir meclis toplanmasını istedi. Bu meclis, dağılmış olan Meclisi Mebusan'dan gelecek olan ve "mebusluk" yasalarına tabi olarak her livadan seçilecek beşer üyeden oluşacaktır. Osmanlı hükümetinin seçim yasası geçerlidir. Olağan seçmenlere ek olarak Müdafai-i Hukuk İdare Heyeti üyeleri oy kullanabilecektir.

23 Nisan Cuma günü toplanan ve Kurtuluş Savaşı'nı yönetecek olan TBMM'nin toplantı çağrı bildirisi, başlangıçtaki siyasi yapıyı göstermesi bakımından çok önemlidir. Nutuk'ta yer alan bildiri (tamim) şöyledir:

1. Bimennihilkerim Nisanın 23 ncü Cuma günü, Cuma namazını mütaakip Ankara'da Büyük Millet Meclisi küşat edecektir.

2. Vatanın istiklali, makamı retü hilafet ve saltanatın istihlasi gibi en mühim ve hayati vezai fi ifa edecek olan bu Büyük Millet Meclisi'nin yevm-i küşadını Cuma'ya tesadüf ettirmekle yevmi mezkûrun mebrukiyetinden istifade ve bilumum mebusini kiram hazeratı ile Hacıbayram Veli cami-i şerifinde Cuma namazı eda olunarak envarı Kur'an ve salattan da istifade olunacaktır. Badessalat Libye-i Saadet ve Sancakı Şerif hamilen daire-i mahsusaya gidilecektir. Daire-i mahsusaya dahil olmazdan evvel bir dua kiraatiyle kurbanlar zeph olunacaktır. İşbu merasimde cami-i şeriften bed'ile daire-i mahsusaya kadar kolordu kumandanlığınca kıtaatı askeriye ile tertibatı mahsusa alınacaktır.

3. Yevim mezkûrun teyidi kudsiyeti için bugünden itibaren merkezi vilayette vali beyefendi hazretlerinin tertibiyle hatim ve Buhari-i Şerif tilavetine bed'olunacak ve hatmi şerifin son akşamı teberrüken Cuma günü namazdan sonra daire-i mahsusa önünde ikmal edilecektir.

4. Mukaddes ve mecrub vatanımızın her köşesinde aynı suretle bugünden itibaren Buhari ve hatemati şerife kıraatine şutu edilerek Cuma günü ezandan evvel minarelerde salavati

şerife okunacak ve esnayı hutbede hilafetmaabımız padişahımız efendimiz hazretlerinin namı-i humayunu zikredilerken zâtı şevketsimatı padişahilerinin ve memaliki şahaneleriyle bilumum tebaa-i mülukanelerinin bir an evvel naili halas ve saadet olmaları duası ilaveten tezkâr olunacak ve Cuma namazının edasından sonra da ikmalî hatmedilerek makamı muallayı hilafet ve saltanatın ve bilcümle aksamı vatanın halâsı maksadıyla vuku bulan mesai-i milliyenin ehemmiyet ve kutsiyeti ve her ferdi milletin kendi vekillerinden mürekkep olan bu Büyük Millet Meclisi'nin tevdi eyliyeceği vezâif vatanıyeyi ifaya mecburiyeti hakkında mev'izeler irad olunacaktır. Badehu halife ve padişahımızın, din ve devletimizin, vatan ve milletimizin halâsı, selameti ve istiklali için dua edilecektir. Bu merasimi diniye ve vataniyenin ifasından ve camilerden çıktıktan sonra bilâdî Osmaniyenin her tarafında, makamı hükümete gelinerek Meclisin küşadından dolayı resmen tebrikat icra edilecektir. Her tarafta Cuma namazından evvel münasip surette Mevlidi Şerif okunacaktır.

5. İşbu tebliğin hemen neşri tamimi için her vasıtaya müracaat olunacak ve serian en ücra köylere, en küçük kıtaatı askeriye, memleketin bilumum teşkilat ve müessesatına iblâğı temin edilecektir. Ayrıca büyük levhalar halinde her tarafa talik ve mümkün olan mahallerde tabî ve teksir ve meccanen tevzi edilecektir.

6. Cenabı Hakdan muvaffakiyeti kamile tazarru olunur.

Heyeti Temsiliye Namına
Mustafa Kemal

TBMM'nin ilk toplantısına yapılan çağrının tam metni böyledir. Bildiride saltanatın kurtarılmasının en büyük hedef olduğu o zamanın resmi ve ağıdalı üslubuyla ifade edilmektedir. Halka dönük olarak yapılan bu çağrıya karşılık Meclis'te Amasya, Erzurum ve Sivas adımlarının bir devamı söz konusudur. İşte ilk oturum ve işte ilk önerge.

Atatürk'ün meclisin açılış konuşmasında sunduğu önerge (takrir) ve bu önergenin ciddi bir muhalefetle karşılaşmadan kabulü konumuz açısından çok önemli bir adımdır. Önergenin ilk maddeleri şöyledir;

1. Hükümet teşkili zaruridir.

2. Muvakkat kaydıyla bir hükümet reisi tanımak veya bir padişah kaymakamı ihdas etmek kabili tecviz değildir.

3. Mecliste mütekasif iradei milliyeyi, bilfiil mukadderatı vatana vazulyed tanımak umdei isasiyedir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin fevkında bir kuvvet mevcut değildir.

4. Türkiye Büyük Millet Meclisi teşrii ve icrai selahiyetleri camidir. Meclisten tefrik ve tevkil edilecek bir heyet umuru hükümeti rüyet eder. Meclis reisi, heyetin de reisidir.

Hâtıra: Padişah ve Halife, cebir ve ikrahtan azade olduğu zaman, Meclisin tanzim edeceği esasatı kanuniye dairesinde vaziyetini ahzeder.

Daha sonraki Teşkilatı Esasiye'nin de esasını oluşturan bu önergenin can alıcı noktası "TBMM'nin fevkında bir kuvvet mevcut değildir" cümlesidir. Bu ifade kuşkusuz milli egemenliğin anahtarıdır. Padişahın durumunu belirleme hakkı ve yasama ve yürütme yetkisi, hep aynı ifadenin gerekleri ve açılımıdır.

Atatürk meclisin açılışında daha uzlaşmacı bir yolu benimseyebilir ve savaş ortamında sistem sorununu çözüme yönünde adım atmayabilirdi. Fakat kararlı ve köktenci kişiliği buna izin vermedi. Tam tersine, dikkatlerin varlık - yokluk savaşında toplandığı bir sırada yeni sistemin hukuki temellerini atmayı tercih etti ki bu yaklaşımın Kurtuluş Savaşı'nda belirleyici bir rol oynadığı bilinmektedir. Milli güçler böyle bir zemin olmasa ne birleşebilir, ne de İstanbul'a rağmen harekete geçebilirdi. Saltanatın kaldırılmasında da aynı yaklaşım anahtar bir rol oynayacaktır.

Atatürk ilk konuşmalarında "meclisi müessesan" (kurucu meclis) adını vererek, "meclisin rejimi değiştirme selahiyetiyle ilk anda mücehhez bulunmasını temin etmek" istemiştir. Fakat bu meclisin kurucu olup olmadığı tartışmaları üzerine adı "selahiyet-i fevkaladeye malik bir meclis" olarak değiştirilmiştir. Oysa yukarıya aldığımız önergedeki üçüncü maddede aslında aynı anlama gelmektedir. Problem, bir kesimin TBMM'ni Meclisi Mebusan'ın

devamı olarak görmek istemesinden kaynaklanmaktadır. Aslında Atatürk de devamı olduğunu inkar etmez ve bu meclisle Goloğlu'nun deyimiyle III. Meşrutiyet Devri başlamıştır. Radikal çözüm için birkaç yıl daha beklemek gerekmiştir.

Mecliste oluşan ilk fırka, Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Grubu'dur. Grubun, Meclisi Mebusanca onaylanan amacı, TBMM için de geçerlidir:

Osmanlı vatanının tamamîyetini ve makamı muallayı Hilafet ve Saltanattın ve istiklali millinin masuniyetini temin zımnında kuvayı milliyeyi amel ve iradei milliyeyi hakim kılmaktır.

Bundan sonra tartışmalar işte bu "irade-i milliye"nin biçimi üzerinde yoğunlaşacaktır. 10 Ağustos 1920'de Hukuku Esasiye Encümeni tarafından meclise sunulan "Büyük Millet Meclisinin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevadi Kanuniye" başlıklı mazbata, muhafazakar milletvekillerinin tepkisine yol açtı. İtiraz, Hilafet ve Saltanat makamı konusundaki belirsizlikten kaynaklanıyordu. Özellikle 1. ve 2. maddeler mecliste daha önce benimsenmiş olmakla beraber yazılı bir kanun haline getirilmesi sorun çıkarmış ve ikinci grubun oluşmasının yolunu açmıştır. Bu maddeler şöyledir:

Madde 1- Büyük Millet Meclisi, teşri ve icra kudretlerini haiz ve idarei devlete bizzat ve müstakilen vazülyedir.

Madde 2- Büyük Millet Meclisi, Hilafet ve Saltanat ve vatan ve milletin istihlas ve istiklalden ibaret olan gayenin husulüne değin müstemiren hali inikaddadır. Yeni intihabat icrası Büyük Millet Meclisi heyeti umumîyesinin ekseriyeti ara ve tayini esami suretiyle vereceği karara mütevakıftır. Eski meclis yeni meclisin yevmi içtimasına kadar vazifesine devam eder.

Meclisin geçerlik süresi 5 Eylül 1920'de onaylanan Nisabı Müzakere Kanunu'nda şöyle belirlendi:

Madde 1- Büyük Millet Meclisi Hilafet ve Saltanatın, vatan ve milletin istihlas ve istiklalden ibaret olan gayesinin husulüne kadar şeraiti atıye dairesinde müstemmirren inikad eder.

Bu sırada Kanunu Esasi'yi yürürlükten kaldıracak yeni bir anayasa çalışmalarının başladığını görüyoruz. Meclisi yeni anayasaya götüren tartışmalar önce hükümet programı ve "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" tasarısı çevresinde yoğunlaşır.

İstanbul'un Sevr'i imzalaması üzerine, "Türkiye devletinin TBMM tarafından yönetilmesiyle" ilgili madde kolaylıkla meclisten geçer. Fakat asıl önemli nokta Hükümet Programı'nın Padişah ve Halife ile ilgili olan maddesidir:

5- Hilafet ve Saltanat makamının tablisine muvaffakiyet hasıl olduktan sonra Padişah ve Halifei müslimin kavanini esasiye dairesinde mevkii muhterem ve mübeccelini ahzedir.

Bu madde yoğun tartışmalardan sonra tasarıdan tamamen çıkarılmıştır. Bu önemli adımda padişahın "hain" durumuna düşmesinin payı büyüktür. Yine de Anadolu'daki güç dengesi makama açıkça karşı çıkmaya elverişli değildir.

Henüz, "egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" hükmü ile birinci vazife olarak saltanat ve hilafetin kurtarılması arasında çelişki yaşanmaktadır. Belki de bu çelişkinin kaynağı, saltanatla İstanbul'un özdeş kabul edilmesidir. Çünkü İstanbul'un kurtuluşuyla birlikte Saltanat ikinci planda kalabilmiştir.

18.9.1920 tarihinde TBMM Reisi Mustafa Kemal imzasıyla yayınlanan "Halkçılık Beyannamesi" ile 18 Aralık 1920 tarihli "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası" arasındaki farklar, yaşanan hızlı hukuksal değişimi açıkça gösterir. Sadece iki ayda ne çok şey değişmiştir! Halkçılık Beyannamesi'nin 5. maddesi biraz önce geçen maddenin aynısıdır, 6. madde ise şöyledir:

6-Hâkimiyet bilâyakdü şart milletindir. Usulü idare, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müsteniddir.

Bu madde biraz önce geçen 5. madde ile tam bir çelişki içindedir. Fakat sadece iki ay sonra meclise sunulan "Teşkilat-ı Esasiye Kanun Layihası"nın ilk maddeleri nasıl radikal bir değişim yaşandığını göstermektedir. Altıncı madde, artık birinci madde olmuştur:

Madde 1-Hâkimiyet bilâkaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.

Madde 2-İcra kudreti ve teşri salâhiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.

Madde 3-Türkiye Halk Hükûmeti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti" unvanını taşır.

Artık Kanun-ı Esasi çok gerilerde kalmıştır. Yeni anayasanın 7. Maddesinde Kanunu Esasi'de padişaha ait olan yetkiler TBMM'ne geçmiştir:

Umum kavanin vazı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akdi ve vatan müdafaası ilanı gibi hukuku esasiye, Büyük Millet Meclisine aittir.

Yoğun tartışmalardan sonra 20 Ocak 1921 günü meclisin üçte iki çoğunluğu ile kabul edilen "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" ile yeni bir sistemin ve devletin temelleri atılmış ve Milli Mücadele bu hukuki zemine dayanarak yönetilmiş ve sonuçlanmıştır.

9 Son Halife Abdülmecid Efendi.

Fotoğraf: Sebah Joaillier, Milli Saraylar Koleksiyonu, Env. No. 64/2190.

Egemenliğin TBMM'ne Geçışı

Sevr, Londra ve Lozan'da Batılı devletlerle yapılan görüşmelerde İstanbul hükûmeti ile Ankara arasında otorite krizi yaşandı fakat işgal güçleri istemese de ağırlık Ankara'ya doğru kaydı. Burada Milli Mücadele ve kazanılan zafer belirleyici unsur oldu. Lozan görüşmeleri için Sadrazam Tevfik Paşa'nın Ankara Hükûmeti'ne gönderdiği mektup, siyasi sistemdeki değişimin son adımlarını getirdi. Tevfik Paşa Anadolu'daki değişimin farkında değilmiş gibi otorite paylaşımı önermiştir. Ama artık çok geçtir. Dr. Rıza Nur ve 80 arkadaşının imzasıyla TBMM'ne bir önerge verildi. Önergenin maddeleri şöyledir:

1- Osmanlı İmparatorluğu otokrasi sistemiyle beraber yıkılmıştır.

2- Türkiye Devleti adı ile, genç, dinç, milli halk hükûmeti ilkeleri üzerine kurulu TBMM Hükûmeti teşekkül etmiştir.

3- Yeni Türkiye Hükûmeti, yıkılan Osmanlı İmparatorluğu yerine geçmiş olup onun milli sınırı içinde tek varisidir.

4- Teşkilatı Esasiye Kanunu ile milletin hükümranlık haklarını, nefsine verildiğinden, İstanbul'daki padişahlık madum ve tarihe müntakildir.

5- İstanbul'da meşru bir hükûmet mevcut olmayıp İstanbul ve civarı da TBMM'ne aittir. Binaenaleyh

oraların yönetim işleri de BMM memurlarına verilmelidir.

6- Hilafet Türklere, Yüksek Osmanlı hanedanına aittir. Türkiye Devleti hilafet makamının dayanağıdır. Halifelîğe TBMM tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlaken eslah ve ertsed olanı seçilir. TBMM hükûmeti meşru hakkı olan hilafeti esir bulunduğu yabancılar elinden kurtaracaktır.

Altında Mustafa Kemal'in de imzası bulunan metin, üzerinde görüşmeler ve değişiklikler yapıldıktan sonra yeni şekliyle 30 Ekim 1922 günü yapılan müzakerelerde meclise önerge (takrir) olarak sunulacaktır. Önergeye göre saltanat ve hilafet ayrılıyor, saltanat kaldırılıyor ve yalnız Halifelik ünvanı kalıyordu. O sırada mecliste bizzat yer alanların hatıralarına göre çoğunluk halifelîğin manevi bir şahsiyet olarak korunmasından yanaydı.

Bu doğrultuda önerge kanun metni haline getirildi ve 1 Kasım 1922 tarihli oturumda kabul edildi. Kanunla Padişahlık sona eriyor, siyasi hakimiyet TBMM'ne geçmiş oluyordu:

Madde 1- Teşkilat-ı Esasiye Kanuniyle Türkiye halkı hukuk-u hakimiyet ve hükümrani- ni, mümessil-i hakikisi olan TBMM'nin şahsiyet-i maneviyesinde gayr-ı kabil-i terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere temsile ve bilfiil istimala ve irade-i milliyeye istinat etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamağa karar verdiği cihetle misak-ı milli hudutları dahilinde TBMM Hükümeti'nden başka şekl-i hükümeti tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkı hakimiyet-i şahsiyeye müstenit olan İstanbuldaki şekli hükümeti 16 Mart 1336'dan itibaren ve ebediyen tarihe müntakil addeylemiştir.

Madde 2- Hilafet hanedan-ı Al-i Osman'a ait olup Halifelige TBMM tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlaken erşed ve eslah olanı intihab olunur.

Türkiye devleti makam-ı hilafetin istinadgahıdır.

10 Halife Abdülmecid,
Sultan II. Abdülhamid'in Hal'i,
tuval üzerine yağlıboya, 234 x 172 cm.,
Milli Saraylar Koleksiyonu,
Env. No. 11/1270.

Sonuç

Osmanlı devletinin son zamanları, padişah otoritesiyle parlamento arasındaki iktidar mücadelesine şahit oldu. 31 Mart Hadisesi ve Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle, ordudaki yenilikçi subay kadroya dayanan "İttihat ve Terakki Fırkası" hükümet üzerinde tam hakimiyet sağladı ve bu durum 1. Dünya Savaşı'na kadar sürdü. Meclisteki liberaler (Hürriyet ve İtilafçılar) ise zayıf bir muhalefeti teşkil ettiler. Almanya'ya çok yakın olan İttihat kurmayları Osmanlı devletini Almanya'nın yanında savaşa sokmakta gecikmedi. Büyük yenilginin sorumlusu olarak İttihatçılar dağılırken meclis İtilafçılara kaldı. Ordudaki ve bürokrasideki İttihatçı kadrolar ise yerlerinde kaldı. Rakiplerinden kurtulan padişahla yeni hükümet, yakınlaşma ve özdeşleşme sürecine girdi. İtilafçı hükümet, İttihatçıların tam ak-

sine teslimiyetçi bir dış politika güderken, işgal altındaki İstanbul'da kendi otoritesi olmadığından geleneksel Padişah-Halife otoritesini kullanma yoluna gitti. Anadoludaki lider kadronun Fransız ihtilalinden beslenen düşünce yapısı, belki de saltanat makamıyla karşı karşıya gelmenin bir yolunu nasıl olsa bulacaktı. Fakat Padişah, bu özdeşleşmeye izin vererek devlete fiilen son veren antlaşmaların sorumluluğunu paylaşmış oldu ve bir bakıma hanelenin sonunu hazırlayan pratik gerekçeler ortaya çıktı. Bu sürecin ilk aşaması saltanatın kaldırılması oldu. Bütün bu siyasi gelişmeler yaşanırken siyasi sistem milli egemenliğe doğru bir değişme ve gelişme yaşadı. "Kanun-i Esasi" ve "Teşkilat-ı Esasiye" bu değişimin en önemli belgeleri oldu.

DİPNOTLAR

- 1 Mithat Paşa'nın mektubu için bkz. Recai Galip Okandan, *Amme Hukukumuzun Anahatları*, İstanbul: 1971, s. 174. Mithat Paşa bu mektubunu tekzip etmiştir fakat böyle bir usul yine de konumuz açısından önemli bir detaydır.
- 2 Okandan, *age*, s. 144-145.
- 3 Metnin tümü için bkz. BOA, Yıldız Tasnifi, Kısım: 23, Evrak: 1795, Zarf: 11, Karton: 71. Ayrıca bkz. Selda Kaya, "1876 Anayasası'nın Bilinmeyen İki Tasarısı", *OTAM* 4, (1993), s. 557-600.
- 4 E.E. Ramsour, *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908*, Princeton: 1957, s. 40-41.
- 5 Sait Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri* (Haz. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul: 1991, s. 8.
- 6 Okandan, *age*, s. 453-457.
- 7 Lowther'den Grey'e, 9 Ağustos 1910 ve 9 Ekim 1910, FO 371/1016, no: 37534 PRO.
- 8 İngilizlerin endişeleri için bkz. "Annual Report of Turkey", 1910, FO 195 / 2363, PRO.
- 9 Bkz. Tarih Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul: 1952, s. 117-118.